

Beteg-e az, aki rebeteges? A *rebedegés* ~ *rebetegés* ~ *rebetegős* melléknév a kihaltóban levő, illetve kihalt tájszavaink közé tartozik. Mivel eredeti (korábbi) jelentése elhomályosult, sok tanulsággal szolgálhat a szó jelentéstörténetének tanulmányozása.

Az 1940-es években még állatbetegség megnevezője volt a *rebedeg*, rövidebben: *reg* (*rek*) szó az Ormánságban. Akkor ez volt a jelentése: 'nyavalyatörés [vagy kórság]; állatnál: vérelfutásból eredő nyavalya, ami felfordulással [= az állat pusztulásával] végződhetik'. A betegség jele: *Röszket, remög az állat.* – Szólásban, szitkozódásban is használták a szót: *Hogy a rek fussa ē!* [= Jöjjön rá a *reg* ~ *rek* nevű betegséggel!] (OrmSz. 453–4).

Régen országosan ismert szó volt, hiszen a baranyai, tolnai előfordulásai mellett Bácskából, a Kiskunságból és Szabolcs-Szatmár megyéből is adatolható (ÚMTsz. 5: 684, HhSz. 190, AmTsz. 344, HAJDÓK IMRE, „Kelt Bács-Baracskán”. Nagybaracska monográfija. *Nagybaracska Község Önkormányzata, Nagybaracska*, 2000. 147). – A *rebeteg* fn.-ként 'reszketéssel járó állatbetegség', mn.-ként 'gyengélkedő, beteges <személy>' Kiskunhalason. – Kótajon a *rebeteg* 'félénk, ijedős <állat>' (ÚMTsz. 5: 883–4). – Származékszóként a *rebetegés*, *rebetegős* mn. Alsómocsoládon, Mohácson, Kölkeden és Fajszon 'félénk, ijedős <állat és ember>' (ÚMTsz. 4: 684, AmTsz. 344). – Nagybaracskán: „Személyek tulajdonságát, állapotát kifejező néhány szavunk [között] a *rebetegés* indokolatlanul, betegesen fél valamitől, pl. a jelen körülményeitől” (HAJDÓK i. m. 147).

Érdekes, hogy a Kiskunságban, Bácskában és az Ormánságban maradt fenn legtöbbször a *rebedegős* ~ *rebetegős* ~ *rebetegés* tájszó. Biztosan azért, mert mindhárom vidéken fontos szerepe volt az állattartásnak még a 20. század közepén is. Valószínűleg kelet-baranyai és ormánsági magyar betelepülő családok révén jutott el Kiskunhalas környékére a *rebedegős* szó. Az 1678-ból fennmaradt anyakönyvek szerint „101 halasi családból 71 baranyainak, 30 pedig helybelinek mondta magát” (SZABÓ JÓZSEF, Magyarországi és jugoszláviai nyelvjárásszigetek. Békés Megyei Tanács VB, Békéscsaba–Kecskemét–Szeged, 1990. 134).

A *rebedegős* 'ijedős természetű' alakváltozatra csak Hosszúhetényből van adatunk, és ugyanitt a *rebegős* 1. 'ijedős', 2. 'reszkető, remegő' (HhSz.190).

A *rebedeg* első írásos adata 1834-ből: „Kórság ... Nehéz nyavalya ... Magyar neve Baranyában Pellérdenn: *Rebedeg* (Kassai 3. 195)” A szó jelentésének alakulása: fn. 1. 1834: 'nyavalyatörés' 2. 1952: 'vérelfutásból eredő állatbetegség' (az OrmSz. definíciója!) – mn. 1. 1898. 'gyengélkedő, beteges <személy>', 2. 'ijedős, félénk [személy?]' (TESz. 3: 385–6). Mivel a TESz.-ben a *reped* címszó alatt szerepel a *rebedeg*, etimológiailag összetartozhat a *rebeg*, *repedez*, *reped*, *repül*, *rebben* ~ *röbben*, *rebbent*, *repedel* és a *repszeg* igékkel is (TESz. 3: 385–6, 388); és mezőösszefüggések szerint kapcsolatban van még ezekkel a tájszavakkal: *rebben* 'hirtelen megijed, megrezzen' – *rebegős* 'ijedős, ideges természetű <ló>' – *rebbeszt* '<állatot> megijeszt, megriaszt' – *rebbenős* 'ijedős, könnyen megriadó <állat>' – *rebbesztget* '<kísértet utánzó, lepedőbe burkolózó ember> ide-oda mozog, rázogatója magát [így ijesztget?]' – *rebedezik* ~ *rebbédezik* 'ijedezik' – *rebeg* ~ *röbög* ~ *röbbög* 1. 'suttog' 2. 'dadog' 3. 'remeg, reszket' 4. 'retteg, fél' 5. '<állat> ijedtében megugrik, ill. ugrál' – *rebesget* ~ *rebbösget* ' <ijedtségtől> halkán, akadozva beszél' (ÚMTsz. 4: 683–4).

A *rebedegés* ~ *rebetegős* hangutánzó-hangfestő szócsaládhoz tartozik (TESz. 3: 386). Az emberek és állatok betegségének, a nyavalyának jellegzetes tünete volt a *remegés*, a görcsös állapot, valamint a rohammal együtt járó rosszullet és ijedtség. A *remegés*-re utal a kótaji *rebeteg* szóalakváltozat. E jelentésmozzanat alapján a *rebedegés* ~ *rebetegős* a *remeg* igéhez és szócsaládjához tartozik.

Etimológiai összefüggések szerint kapcsolatban van továbbá a *repül* és a *rebeg* szócsaládjával is, mégpedig az alak keveredés és a jelentés-átsugárzás révén (TESz. 3: 386).

A *rebedeg* : *rebedeges* ~ *rebetegős* jelentésváltozásának egyes állomásait így lehet elkülöníteni: 1. *rebedeg* fn. ’<az ember betegségeként> nyavalya, népi nevén: *nyavala* ~ *nyavalakorság*, vagyis epilepszia’ → 2. *rebedeg* és *reg* fn. ’vérelfutásból eredő és remegéssel, reszketéssel járó állatbetegség’ → 3. mn. *rebedeg* ’gyengélkedő, beteges <személy>’ 4. *rebeteg* és *rebetegős* ~ *rebetegős* mn. ’félénk, ijedős <ember, állat>’.

A *nyavalya* ~ *rebedeg* szó betegség megnevezéseként – GRYNÆUS TAMÁS szerint – azért szorulhatott ki a nyelvhasználatból (főleg a Dunántúlon), mert a hódoltság végén ide települt német nyelvű lakosságtól a magyarok átvették a *frász* szót ebben a jelentésben: ’különböző eredetű csecsemő- és gyermekkori rángásos (epilepsziás) megbetegedés’ (NéprLex. 2: 229). A Baranya megyei Hegyháton, például Alsómocsoládon ma is él a *frász* szó ’görcsös rohamokkal járó betegség’ és ’baj, ijedelem’ jelentésben (AmTsz.140). Ugyanitt 1948-ig a német hagyományban nagy szerepe volt a sült tésztából készült *frászkarikának* (l. HOPPÁL MIHÁLY, *frászkarika*: NéprLex. 2: 229). Az alsómocsoládi németek búzaszenteléskor (Szent Márk napján, április 25-én) kivitték a kisgyermeket a Pap-kereszthez, és ott a búzaszentelés szertartása végén – imádságok közben – sült tésztából készített nagy, kerek perccen átbújtatták a gyermekek fejét. A *bújtatás* szerepe az volt, hogy megóvják a kicsiket a *frász* nevű betegségtől.

A válaszom a címben megfogalmazott kérdésre: régen a *rebeteges* ~ *rebetegős* tájszó főnévként ember vagy állat reszketéssel, remegéssel együtt járó betegségét jelentette; illetve melléknévként az említett betegségben szenvedők testi-lelki állapotára utalt. Napjainkban már – a betegség visszaszorulását követően – nincs a szónak ’betegség’ jelentése, de néhány korábbi jelentésmozzanat (megrebbenés, megijedés, reszketés, furcsa viselkedés) és bizonyos negatív konnotáció mindmáig hozzátartozik a *rebetegős* ~ *rebetegős* szó alapjelentéséhez.

Vagyis a *rebedeg* nevű betegség nevéből alakult a *rebedegős* ~ *rebetegős* szavunk, amely melléknévként emberre és állatra egyaránt vonatkozott. Ma már inkább csak ’ijedős, nyugtalan, félénk természetű <ember>’ jelentésben él a szó nyelvjárásainkban.

PESTI JÁNOS

ÉLŐ NYELV

A Pápai járás földrajzi neveinek hang- és alaktanához*

1. Nem vagyok névkutató, de pápai származásom okán olyan témát szeretnék érinteni, amely szakterületem, a társadalmi szempontú nyelvjáráskutatás felől közelít pápai

* A dolgozat eredeti változata a pápai névtani konferencián hangzott el 2009. október 3-án, és a rendezvény kötetében jelent meg (l. TUNGLI GYULA szerk., A pápai névtani konferencia előadásai. Pápai Művelődéstörténeti Társaság – a Pannon Egyetem Pápai Intézete, Pápa, 2011. 30–40). A tanulmány jelenlegi változata a Magyar Nyelv szerkesztőségének javaslata alapján, az eredeti továbbfejlesztéseként készült.